

**ОСОБЛИВОСТІ ЗМІСТУ ГУМАНІТАРНИХ ДИСЦИПЛІН
В КОНТЕКСТІ ФОРМУВАННЯ ЕТИЧНОЇ КУЛЬТУРИ***Слесик Катерина Митрофанівна,**кандидат педагогічних наук**КВНЗ «Харківська академія неперервної освіти», м. Харків*

Постановка проблеми. Українське суспільство відчуває гостру потребу в особистостях, яким притаманні доброта, повага, чуйність, толерантність тощо. На сучасному етапі розвитку освіти пріоритетними стають аксіологічний, культурологічний та інші підходи, які визначають особливості змісту гуманітарних предметів і формування етичної культури учнів у процесі їх вивчення. Етична культура виступає як частина загальнолюдської культури, основним змістом якої є взаємовідносини людей, вона є основним змістом загальнолюдської культури. Універсальні, засадничі духовні цінності, ідея їх збереження і моральний імператив складають її базис і пронизують усі ці сфери.

Аналіз останніх досліджень. Питання змісту освіти посідають важливе місце у дослідженнях Ю. Бабанського, І. Лернера, В. Ледньова, М. Скаткіна та ін. Зокрема, проблемі змісту навчання гуманітарних предметів присвячували свої дослідження В. Болотіна, Л. Драчук, О. Пометун, В. Серіков, Ю. Стежко, Г. Фрейман та ін. Разом з тим, комплекс гуманітарних предметів, що вивчаються в школі, не виконує в повному обсязі своєї виховної функції зокрема через невизначеність змісту формування етичної культури учнів. Практика організації формування етичної культури особистості у школі має переважно поверховий характер, тоді як перед сучасною школою встають завдання виховання цілісної особистості, органічно включеної в громадянське суспільство.

Метою статті є визначення проблемних питань у визначенні змісту формування етичної культури учнів у процесі навчання гуманітарних предметів.

Виклад основного матеріалу дослідження. У теорії педагогіки існують різні підходи до визначення змісту освіти. Найбільш адекватним для нашого дослідження є визначення В. Ледньова, який визначає його як «зміст прогресивних змін властивостей і якостей особистості, необхідною умовою яких є особливим чином організована діяльність» [5].

Представники філософії освіти все частіше висловлюють думку про те, що сучасна школа підійшла до необхідності вироблення нових концептуальних підходів до змісту освіти. Її пріоритетними завданнями є гуманітарний, людинотворчий підхід. Вагому роль у цьому процесі відіграють гуманітарні курси в школі. За останні роки зростає потреба піднести гуманітарний освітній напрям на якісно новий рівень, посилити його результативність. До гуманітарних предметів відносять предмети, які у Державному стандарті включають у галузі «Суспільствознавство», «Мови і літератури». Думку про надзвичайно великий виховний потенціал змісту суспільствознавчих предметів у формуванні гуманістичних якостей школярів висловлює цілий ряд науковців. Так, Ю. Стежко відзначає, що саме суспільствознавчі курси, є найбільш потужним засобом у формуванні смислотитетивних ціннісних орієнтацій школярів у навчальному процесі загальноосвітніх шкіл завдяки своїй спрямованості на загальне бачення відносин «людина-суспільство-світ». Як відмічає О. Шаповал, вивчення суспільствознавчих курсів якнайкраще сприяє формуванню в учнів світоглядної культури, під якою автор розуміє цілісну систему світоглядних знань школяра як сукупність філософськи осмислених, обґрунтованих, узагальнених знань про природу, суспільство, людину, Всесвіт, у центрі якої знаходиться сам учень, особистісне «Я» [6, с. 2; 8, с. 7].

На підставі вищезазначеного, під **змістом** формування етичної культури учнів основної школи у процесі навчання ми будемо розуміти систему внутрішньо прийнятих етичних знань, етичних умінь, навичок і звичок, моральних мотивів поведінки, моральних почуттів, досвіду емоційно-ціннісного ставлення до світу на основі моральних цінностей, оволодіння якими дозволяє забезпечити використання етичних знань у діяльності і спілкуванні, що виявляються у відносинах і діяльності учнів. Розглянемо, як зазначений зміст забезпечується на різних рівнях дидактичної системи. Як відмічається у Державному стандарті, метою освітньої галузі «Суспільствознавство» «є забезпечення розвитку учня як особистості, що керується гуманістичними нормами і цінностями, усвідомлює себе громадянином України та успішно самореалізується в сучасному українському суспільстві». У Державному стандарті освітня галузь «Суспільствознавство» має дві лінії: історичну і суспільствознавчу, – які реалізуються шляхом вивчення окремих навчальних предметів; у першу групу увійшла історія, у другу – правознавство, економіка, інтегровані курси (громадянська освіта, суспільствознавство тощо).

Предмет «Етика» також належить до суспільствознавчої галузі, проте у чинному Державному стандарті про це чітко не зазначено. У пояснювальній записці до програм шкільних історичних курсів мета чітко не визначена, проте є вказівка на те, що вона складена на основі Державного стандарту базової і повної середньої освіти. У Державному стандарті мета навчання історії визначається як «формування в учнів ідентичності та почуття власної гідності в результаті осмислення соціального та морального досвіду минулих поколінь, розуміння історії і культури України в контексті історичного процесу». Власне заявлену мету можна ідентифікувати як ціль морального формування підростаючої особистості.

Вищезазначене повинно знайти відбиття у навчально-методичному забезпеченні історичних курсів, зокрема програмах і підручниках, аналіз яких буде надано нижче.

Окремі питання, що торкаються різних аспектів етичної культури розглядаються і у курсах літератури. Зростання ролі літератури у формуванні гуманістичних цінностей школярів визначається тим, що в художніх творах порушуються проблеми соціальні, етичні, сенсу людського існування, місця людини в суспільно-історичному процесі. У Державному стандарті зазначено, що метою освітньої галузі «Мови і літератури» «є розвиток особистості учня, формування в нього мовленнєвої і читацької культури, комунікативної та літературної компетентності, гуманістичного світогляду, національної свідомості, високої моралі, активної громадянської позиції, естетичних смаків і ціннісних орієнтацій». Складовими літературного компонента Державного стандарту освіти є емоційно-ціннісна, літературознавча, загальнокультурна і компаративна лінії. Функцію формування етичної культури учнів та її компонентів виконує емоційно-ціннісна змістова лінія, що «забезпечує розкриття гуманістичного потенціалу та естетичної цінності творів української, світової літератури, а також літератур національних меншин, формування світогляду учнів, їх національної свідомості, моралі та громадянської позиції» [1].

У Програмі для загальноосвітніх навчальних закладів з української літератури мета шкільного навчання української літератури викладена у досить широкому контексті. Зокрема, у Програмі відмічено, що ця мета включає «сприяння всебічному розвитку, духовному збагаченню, активному становленню й самореалізації особистості в сучасному світі»; формування гуманістичного світогляду особистості і загальнолюдських цінностей, що конкретизується у завданнях розвитку духовного світу, «утвердження загальнолюдських морально-етичних орієнтирів» [7].

Аналіз освітніх документів дозволив виявити, що на відміну від інших шкільних курсів гуманітарних предметів

мета і зміст курсу «Етика» найбільше задовольняє потребам нашого дослідження. Для виявлення мети, завдань, змісту і особливостей шкільного курсу етики звернемося до програми, у якій зазначено, що метою курсу «Етика» є «створення умов для формування моральних цінностей і орієнтирів особистості, моральної культури і культури поведінки учня», що конкретизується у завданнях, які, на наш погляд, у процесі навчання дозволяють зосередитися на формуванні окремих компонентів етичної культури учнів. Наприклад: когнітивний компонент (поглиблювати знання учнів про моральні взаємини, основні моральні норми і цінності); емоційно-ціннісний компонент: удосконалювати вміння виявляти моральні почуття, дотримуватись моральних вимог до спілкування (повагу, чуйність, милосердя, толерантність, ввічливість); мотиваційно-діяльнісний (удосконалювати вміння керуватися в поведінці моральними нормами та цінностями; формувати позитивне ставлення і мотивацію до застосування морально-ціннісних моделей поведінки; збагачувати досвід моральних взаємин з однолітками, а також знайомими і незнайомими дорослими (батьками, вчителями та ін.) тощо. Разом з тим, переведення курсу «Етика» у 5-6 класах до варіативної частини навчального плану переносить відповідальність за формування етичної культури на інші гуманітарні предмети. Вищезазначене свідчить, що у нормативних документах освіти (Державний стандарт, Типові навчальні плани (Проект) на рівні мети і завдань навчання у більшості гуманітарних предметів (крім правознавства) в основній школі поставлено завдання, що різною мірою в окремих гуманітарних предметах наближаються до завдань формування етичної культури в учнів основної школи у процесі навчання. У процесі дослідження морально-етичного потенціалу змісту гуманітарних предметів нами виділено кілька важливих факторів, що, на наш погляд, що певним чином впливають на формування етичної культури учнів: наявність морально-етичних аспектів у програмах гуманітарних предметів (когнітивний компонент); державні вимоги до рівня підготовки учнів, що впливають на усі три компоненти етичної культури учнів (когнітивний, емоційно-ціннісний і мотиваційно-діяльнісний компоненти); підготовка вчителя до формування етичної культури учнів (когнітивна та процесуальна складові навчально-виховної системи). Нами проведено дослідження наявності морально-етичних аспектів змісту гуманітарних предметів в основній школі, у якому за основу бралися державні вимоги до загальноосвітньої підготовки учнів, вміщених у програмах гуманітарних предметів [2; 3; 4; 7].

Таблиця

Кількісні показники державних вимог до рівня підготовки учнів з гуманітарних предметів, що впливають на формування етичної культури (у %)

Клас	Предмет	Державні вимоги до рівня підготовки учнів									
		Характеризує	По-яс-нює	Мо-дел, роз-в'я-зує си-туа.	Оці-нює	На-во-ди-ть при-кла-ди	Ана-лі-зує	Ви-ко-рис-то-вує	Вис-лов-лює суд-жен-ня	Ви-яв-ляє по-чут-тя	Ви-яв-ляє умі-ння спіл-ку-ван-ня
5	Етика	60	76	30	13	26	10	16	0	6	20
	Істор.Укр.	20	3	3	6	6	0	0	3	0	0
	Зар. літ.	18	11	0	1	46	4	0	4	0	6
	Укр. літ.	4	7	0	3	2	2	2	4	6	0
Усього		25	24	8	6	20	4	4	3	3	6
6	Етика	40	120	20	16	60	13	6	63	0	6
	Всесв.істор	30	26	0	3	16	0	30	0	0	0
	Зар. літ.	25	17	0	0	11	3	0	14	6	0
	Укр. літ.	10	10	0	3	1	0	3	3	13	0
Усього		26	43	5	7	24	5	10	20	5	2
7	Істор.Укр.	53	20	0	10	6	0	13	0	0	0
	Всесв.істор	26	13	0	0	13	0	0	13	0	0
	Зар. літ.	25	9	0	0	7	0	0	14	0	0
	Укр. літ.	12	2	0	0	0	0	0	3	3	3
Усього		29	11	0	3	6	0	3	7	1	1
8	Істор.Укр.	40	30	0	13	6	16	16	0	0	0
	Всесв.істор	40	26	0	0	23	0	0	20	0	0
	Зар. літ.	26	24	0	0	17	4	0	6	0	0
	Укр. літ.	7	2	0	2	0	12	10	12	3	0
Усього		18	14	0	4	11	8	6	9	1	0
9	Істор.Укр.	26	13	0	6	0	0	0	0	0	0
	Всесв.істор	56	26	0	0	0	16	0	0	0	0
	Зар. літ.	24	10	0	0	6	0	0	12	0	0
	Укр. літ.	8	8	0	3	0	3	3	4	3	0
Усього		100	73	33	30	16	40	0	70	0	2
За предметами											
Етика		50	98	25	14	23	9	11	31	3	13
Істор. Укр.		35	16	1	9	4	4	10	1	0	0
Всесв.істор.		38	23	0	1	15	4	7	8	0	0
Зар. літ.		29	18	0	1	24	2	0	12	2	0
Укр. літ.		8	6	0	2	1	4	3	5	5	0
Правозн.		100	73	33	30	16	40	0	70	0	2

Аналіз показав, що найвищий морально-етичний потенціал містить програма з курсу етики (5-6 класи) – 100 %; українська література – більше ніж у половину менше – 43%; зарубіжна література – майже наполовину менше від української – 27%; історія України і всесвітня історія майже наполовину менше від зарубіжної літератури – відповідно 12% і 10%; правознавство – майже наполовину менше від курсів історії – 6%. Порівняння морально-етичного потенціалу змісту програм гуманітарних предметів дозволило отримати таку картину: морально-етичний потенціал змісту гуманітарних предметів зменшується від класу до класу: 5 клас – 47%; 6 клас – 40%; 7 клас – 30%; 8 клас – 21 %; 9 клас – 16%. Подальше дослідження стосується державних вимог до рівня підготовки учнів, що є важливим чинником формування етичної культури учнів. За основу дослідження було взято показники, що впливають на

формування позитивної мотивації до навчання, діяльності, набуття етичних знань, виявлення емоцій і почуттів, набуття розумових умінь, досвіду спілкування і практичного застосування набутих знань, а саме: характеризує (описує, розповідає, називає), пояснює (обґрунтовує, розтлумачує), моделює, оцінює, наводить приклади, аналізує, використовує, висловлює судження, виявляє емоції, почуття, виявляє уміння спілкування (моральних взаємин). Результати дослідження представлені у таблиці. Аналіз таблиці дозволяє виявити розвивальні можливості гуманітарних предметів в цілому і потенційні можливості у формуванні етичної культури зокрема. Так, з таблиці видно, що репродуктивний рівень діяльності учнів є найбільш високим у більшості предметів (характеризує, описує). Досить високим є рівень вимог на розвиток навичок обґрунтування, пояснення отриманих знань, крім української та зарубіжної літератур.

Вимога моделювання ситуацій міститься лише у програмах з етики та правознавства, а також у програмі з історії для 5 класу. Невисокий рівень вимог щодо розвитку оцінних та емоційних умінь, умінь висловлювати судження, будувати відносини і спілкування з іншими. У програмах окремих предметів для окремих класів відсутня значна кількість вимог до формування та розвитку певних умінь, необхідних для формування етичної культури учнів. Так, відсутні вимоги: аналізу, використання знань на практиці, виявлення почуттів, умінь спілкування (історія України, 5 клас); моделювання ситуацій, використання знань на практиці, виявлення почуттів, умінь спілкування в курсі всесвітньої історії (7 клас). При цьому встановлено, що кількість вимог продуктивного характеру навчання зі збільшенням віку учнів не зростає, а зменшується. Найбільш високо вимоги до знань і умінь учнів продуктивного характеру представлені у програмах з етики і правознавства (6 і 9 класи), найменше – у курсах всесвітньої історії та української літератури. Порівняння за класами дозволило зробити висновок, що найвищий потенціал державних вимог, спрямованих на формування мотиваційно-діяльнісного компоненту етичної культури, міститься у програмах для 6 і 9 класу, проте в останньому значну роль відіграє саме курс правознавства. Слід зазначити, що зроблені висновки не вичерпують можливості аналізу цієї проблеми за отриманими даними.

Висновки. Проведене дослідження дозволило зробити висновки, що питання змісту формування етичної культури учнів не є достатньо вивченим, потребує подальшого дослідження, визначення, і на цій основі надання рекомендацій щодо обґрунтованого формування такого змісту у нормативних документах і навчально-методичному забезпеченні гуманітарних предметів. Це є важливою умовою успішного формування етичної культури учнів основної школи.

Резюме. У статті визначені проблемні питання у визначенні змісту процесу формування етичної культури учнів основної школи. Виявлені недоліки в когнітивному і процесуальному компонентах змісту навчання в гуманітарних предметах. Дано визначення змісту формування етичної культури. Виявлено, що етична складова змісту зменшується обернено пропорційно до віку учнів. Визначені перспективи подальшого дослідження змісту формування етичної культури школярів. **Ключові слова:** гуманітарні предмети, зміст етичної культури.

Резюме. В статье определены проблемные вопросы в определении содержания процесса формирования этической культуры учащих основной школы. Выявлены недостатки в когнитивном и процессуальном компонентах содержания обучения в гуманитарных предметах. Дано определение содержания формирования этической культуры. Обнаружено, что этическая составляющая содержания уменьшается обратно пропорционально возрасту учащихся. Определены перспективы дальнейшего исследования содержания формирования этической культуры школьников. **Ключевые слова:** гуманитарные предметы, содержание этической культуры.

Summary. In the article problem questions are certain in determination of maintenance of process of forming of ethic culture students basic school. Defects are educed in cognitive and judicial components of maintenance of educating in humanitarian objects. Determination of maintenance of forming of ethic culture is Given. It is discovered that the ethic constituent of maintenance diminishes inversely proportional to age of students. The prospects of further research of maintenance of forming of ethic culture of schoolchildren are certain. **Keywords:** humanitarian objects, maintenance of ethic culture.

Література

1. Державний стандарт базової і повної загальної середньої освіти (Затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 23.11.2011р. №1392) [Електронний ресурс] <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1392-2011-n>.
2. Етика. Програма для загальноосвітніх навчальних закладів. – К.: Ірпінь, 2005. – 200 с.
3. Зарубіжна література. Програма для загальноосвітніх навчальних закладів. – К.: Ірпінь, 2005. – 112 с.
4. Історія України. Всесвітня історія. Програми для загальноосвітніх навчальних закладів. – К.: Ірпінь, 2005. – 143 с.
5. Леднев В. С. Содержание образования: сущность, структура, перспективы. 2-е изд., перераб. М.: Педагогика, 1989. – 192 с.
6. Стежко Ю. Г. Формування сенсожиттєвих ціннісних орієнтацій старшокласників у процесі вивчення суспільствознавчих дисциплін. – Автореферат дис. .... к.пед.н. 13.00.07 – теорія і методика виховання / Ю. Г. Стежко. – К.: Ін-т проблем виховання, 2004. – 20 с.
7. Українська література. Програма для загальноосвітніх навчальних закладів. – К.: Ірпінь, 2005. – 200 с.
8. Шаповал О.А. Формування світоглядної культури старшокласників у процесі засвоєння знань про людину і суспільство. – Автореферат дис. ...к.пед. н. – К.: Ін-т педагогіки АПН України, 2000. – 20 с. – С. 7.

Подано до редакції 25.05.2012